

הספרות פֶּצִיד מרגלים

גם אני, כמו אמי בשעתה, עוסק בפֶּצִיד מרגלים.
אלא שהמרגלים שאני לוכד אינם מרגלים בשר-ודם:
אלה מרגלים העשויים מאותיות ומצלילים.

כשהייתי בן שש הפכתי לראשונה לילד "בעייתי". שעות הפרידה מהוריי בבית הספר היו לי לסיוט מתמשך, והשעות הארוכות שהיה עליי לבלות בבית עם אחי הגדול או עם המטפלת עד שהוריי יחזרו לפנות ערב מהעבודה היו לי קשות מנשוא. מעת שאמי או אבי אמרו לי בטלפון שהם יוצאים מהמשרד הביתה הייתי נעמד מלוא גובהי הזאטוטי במרפסת הסגורה ומשקיף ימינה ברחוב החד-סטרי הקטן לכיוון שממנו עתיד להתרגש עליי האסון, או ההצלה.

החרדה שפיתחתי – חרדת נטישה, כפי שאני יודע לקרוא לה היום – שיתקה אותי לחלוטין. מילה גורלית אחת היא שליבתה אותה: "יתום". כשנה קודם לכן נתנו לי הוריי מילון מצויר לילדים, "מילוני" היה שמו, וכריכתו היתה בצבע חרדל. איני זוכר אם פתחתי את המילון באמצעו או שקראתי בו לפי סדר האלפבית, אבל היטב זכור לי הרגע שבו נתקלתי בו לראשונה במילה "יתום", מילה שעד אז לא שמעתי מימיי. דרך ההתוודעות למילה הזאת נודע לי סוד משפחתי שנשמר מפניי בקנאות: למדתי שאמי התייתמה מאמה בגיל תשע, ושעד אותו יום העלימו ממני את העובדה הזאת על כל השלכותיה, כולל העובדה שמי שחשבתי שהיא סבתי אינה אלא אשתו השנייה של סבי.

אך בגלל המילון נודע לי דבר נוסף, עקרוני ומר אף מזה: דרך הגדרת המילה "יתום", שכבר יכולתי לקרוא בעצמי, התוודעתי לסופיותם של החיים: להיותי בן תמותה, להיות הוריי בני תמותה, להיות בני האדם כולם – ובתוכם, מתברר, גם אני – יצורים שבירים, מתכלים, בני חלוף.

קריאה של מילה אחת, למדתי, די בה לטלטל את כל קיומי ולהפוך את חיי על פיהם.

מדי פעם, כאשר גברה עליי החרדה, הייתי עולה אחרי סיום הלימודים על אוטובוס קו תשע ונוסע למשרד של אמי. היא עבדה באותם ימים בלב הפועם של מנגנון החושך (כך נהגו לכנות מעל דפי "העולם הזה" את זרועותיה החשאיות של מערכת הביטחון הישראלית): המלמ"ב, "המחלקה לבטחון מערכת הביטחון", ששכנה בקומה השלישית של משרד הביטחון בקריה בתל אביב. אימא שלי היתה הממונה על מהימנות ובטחון כוח אדם במערכת הביטחון על שלוחותיה השונות, מהשב"כ עד המוסד, מהקרייה למחקר גרעיני בדימונה עד הכור בנחל שורק, מהמכון הביולוגי בנס ציונה עד התעשייה הצבאית והאווירית. בימי שגרה עסקה אמי בעיקר בבדיקת מהימנותם של רבבות העובדים ובקביעת רמת הסיווג הבטחוני המתאימה להם, אך תפקידה המרגש יותר היה ציד מרגלים. היו לה כמה סיפורי גבורה (תמיד מהוסים וחלקיים, כמובן, בשל הסודיות היתרה) על האופן שבו היא ידעה לנצל את האינטואיציה החריפה שלה כדי ללכוד סוכנים סובייטים ושאר חפרפרות ומושתלים.

איך מעסיקים ילד חרדתי ומשועמם בין כותלי משרד כזה? הפתרון הראשון של אמי ושל חבריה לעבודה היה להפקיד אותי על סידור מסמכים מסווגים בקלסרים מקרטון. איש מהם לא העלה בדעתו שאותו ילד קורא כל מסמך בשבע עיניים וחוקק בזכרוננו את הרגישים בסודות המדינה. אלא שעד מהרה השתעממתי גם משינון הסודות, וראש המלמ"ב בכבודו ובעצמו – בן-גוריוניסט כסוף-שיער, בעל מבטא פולני קל וחיוך של סבא טוב – נחלץ לעזרתי והגה את הרעיון הבא: מערכת הביטחון זקוקה כידוע לאספקה מתמדת של שמות קוד לשלל המבצעים שהיא יוזמת, ממלחמות ברירה ועד לפעולות נקודתיות מעבר לגבול, ממיזמי סחר עם מדינות מפוקפקות ועד לפרשיות ביון למיניהן – מאות רבות של שמות קוד מדי שנה למבצעים, קצתם גלויים ורובם חשאיים. והנה, במשרד מסתובב לו בין הרגליים ילד משועמם שאוהב מאוד מילים, וצריך למצוא לו תעסוקה: מה טבעי יותר מאשר לשדך בין שני הצרכים האלה ולהפקיד בידי הילד את הפנקסים שבהם נרשמו ההצעות לשמות קוד של המבצעים העתידיים?

וכך קרה שבמשך ימים ארוכים, שבוע אחר שבוע, חודש אחר חודש, ישבתי בקומה השלישית של משרד הביטחון והגיתי ממוחי הקודח שמות קוד מבצעיים. מאות שמות קוד, אלפי שמות קוד, צמד מילים מהדהדות שעוררו בי ריגוש חושני כמעט ושרשמתי בפנקס בכתב ידי הילדותי, הלא-מאולף. "דבש ניגר", "סוכת שלום", "אף סולד", "דוגית נוסעת"... אני מנסה לשחזר עכשיו כמה מהצירופים ההם ולא מצליח – שנים רבות מדי חלפו – אבל מדובר בצמדי מילים מהסוג הזה בדיוק. אחת לכמה זמן הייתי מגיש לראש מלמ"ב את הפנקס עם הצירופים החדשים והוא בחן אותי על פירושיהם בשעשוע לא מוסתר, ובעודו טופח על שכמי בשביעות-רצון אבהית אישר אותם בחתימתו לשימוש מבצעי.

שנים אחר כך עדיין הוסיפה מערכת הביטחון להשתמש בשמות הקוד שהמצאתי בהיותי כבן שש. בכל פעם ששמעתי בחדשות על מבצע חדש ששמו נשמע לי מוכר, הציפה אותי תחושה מוזרה: גאווה ילדותית שנמהלה בבהלה גדולה מפני כוחם של הביטויים הללו, שזינקו ממוחי אל הנייר ומן הנייר אל המציאות החיצונית. הצירופים

שהגיתי מדימויני הדהדו אלי בחזרה מהרדיו והטלוויזיה, ושבו והמחישו לי כיצד יכולות מילים – הפעם בצמדים של שתיים-שתיים, תיבת נוח של השפה – ללוש את המציאות ולחרוץ גורלות של בני אדם.

אין פלא אפוא שהמילים הכתובות לבשו בתודעתי מהות אומניפוטנטית ונעשו בעיניי לישויות נבדלות, גורליות, על-אנושיות כמעט.

עם הזמן התגבשו המילים בקבוצות הולכות וגדלות, הולכות ומתעבות. מה שהיה תחילה תא בודד שליבה את חרדתי, והפך בהמשך לצמדית-איים סודיים וכל-יכולים, היה בנעורי לרקמה שלמה של מילים: עובר שתאיו הולכים ומתפצלים, הולכים ומבשילים, הולכים ונעשים לטקסט.

את מקום הבריות החד-תאיות והדו-תאיות של ילדותי תפסו עתה משפטים, פסקאות ואף פרקים שלמים: טקסטורות מורכבות של מילים, רקמות בעלות עומק והדהוד, תווים פנים ונפח, שהחלו אף הן, בתורן, לכייר את המציאות, לעצב את גבולותיה ולהחריש אותה בתיבת התהודה העצומה שלהן.

כך החלה הספרות.

תחילה עמדתי מולה ניגף. קראתי סופג וסביל את מילותיה ונהדפתי מול כוחן. לא רק משמעותן טלטלה אותי, אלא גם צורתן. צליליהן, נימתן, רקמתן – לכל אלה פיתחתי רגישות יתרה, כמו כלב המתפתל בגלל רחשים שאיש מלבדו אינו שומע. קראתי מכל הבא ליד, והפקדתי את רוחי ביד המילים: הן פצעו והן חבשו, הן הצהילו והן שיתקו, הן הצמיחו אף הן גם שידעו לשכך מעט את האימה.

אחר כך, כשסוף סוף נחרתו בגופי סימני המין המשניים, ביקשתי להשיב לעצמי את הבעלות על כוחן של המילים. לא עוד לעמוד מולן סביל בלבד, אלא להפעיל אותן בעצמי. לא רק להיפעל, אלא לרקום במו ידי רקמות חיות של מילים צליליות, מילים מהדהדות, מילים מחוללות מציאות.

התחלתי אפוא לחבר מילה למילה, טור לטור, בית לבית, ומול עיניי נעשו הרקמות ליצורים חדשים, בעלי און משל עצמם. זקרתי את אוזניי כמו כלב לכל צרימה בצליל, וכמו כלב רחרחתי מרחוק את כל ריחות המילים. לכל מילה היה ניחוח משלה, ולכל ניחוח וניחוח – מהמבאישות שבצחנות ועד הנפים שבבשמים – היה מקום משלו במרקם, גומחה משלו בטקסט. נקבובית שרק דרכה הוא יכול לעבור.

הבנתי: העולם עשוי מריחות ומתחושות, ממראות ומצלילים, מטעמים ומרעשים, ותפקידי ככותב הוא לנפות אותם בכברה הפנימית שלי ולאפשר להם להיעשות למילים. ואז – לברור בכברה דקה נוספת את המדויקות והבלתי-נמנעות שבהן, את הפוריות וההכרחיות מכולן – ומתוך כך לעשות אותן ליצירה חדשה משלי, בת-דמותי ולא בת-דמותי: ברייה העשויה ממילים כה מדויקות, עד שרשט יעבור בגו המציאות.

רטט של עונג או רטט של אימה, רטט של כאב או רטט של יופי – העיקר שהמציאות, אחרי התהליך הזה, לא תיוותר כשהיתה. העיקר שהקיום ישתנה בכוחן של מילותיי, כבכוחה העצום של השפעה. העיקר שהמוות – זה שאת נוכחותו בחיי גילתה לי מילה

אכזרית אחת, "יתום", אי-אז בגיל חמש וחצי – ירחק מעליי, הוא ושוֹבֵל ביעותיו, וייכנע בפני היצירה הכתובה, שהיא – לפחות בכוח – בת אלמוות. כך החלה הכתיבה, על תקוותיה ועל אשליותיה. כך החלה השירה.

ואז ישבתי וחשבתי: אנחנו אומרים מילים. אנחנו מְתַקְשֵׁרִים במילים. אנחנו מסתמכים על מילים. אנחנו מקשיבים למילים. אנחנו רושמים מילים. אנחנו מקלידים מילים. אנחנו קוראים מילים. אנחנו נעזרים בהן בחיי היומיום. אנחנו משמיעים אותן ונשמעים להן. הקיום שלנו עשוי ממילים. הקיום שלנו מכותר במילים. מנשימתנו הראשונה ועד לנשימתנו האחרונה: מילים.

אבל איך לעשות אמנות ממילים? איך להפוך את השפה שאנחנו משתמשים בה – שפה שהיא אמנם מותר האדם, אך לא בהכרח מותר הסופר או המשורר – ללשון הרה ומגוננת? מוזיקאי זקוק לכלי נגינה כדי להוציא תחת ידיו מוזיקה. צייר זקוק למכחול כדי להוציא תחת ידיו ציור. פֶּסֶל זקוק לחומר כדי להוציא תחת ידיו פסל. במאי זקוק למצלמה כדי להוציא תחת ידיו סרט. וסופר?

די לו בְּמִילִים. אין לו צורך בְּתִיוּךְ כדי להוציא תחת ידיו את יצירתו. המילים המשמשות אותנו בקיומנו היומיומי הם חומר הגלם היחיד הנחוץ לו, והיחיד שמצוי בידיו. זה מותר הספרות וזה גם אסונה. אם לא יידע הכותב לברור את מילותיו היטב, אם לא ישכיל לנפות אותן בכברת רוחו, לסנן אותן משימושיהן היומיומיים והקומוניקטיביים ולחולל מהן ברייה חדשה, בעלת רקמות משל עצמה, חזקה עליו שלא ימצא נקודת משען ולא יזיז את כדור הארץ ממקומו.

מבחינה זו דומה היצירה הספרותית למחול. גם הריקוד, כמו השירה והפרוזה, אינו זקוק לתיווך. הוא נוטל את תנועות הגוף ומעביר אותן בכברת הרוח כדי להותיר מהן, אחרי סינון דק, רק את הפוריות, המפעימות והבלתי-נמנעות ביותר, רק את אלה המסוגלות, בזכות כוח השבעתו, להדוף את האוויר הצר עלינו, להיבתק מהקרקע ולשחוק לכוון המשיכה.

חשוב להדגיש: מלאכת הסינון – במחול כביצירה הספרותית – אינה מלאכה של צנזורה או של מחיקה. כל תנועה וכל מילה הקיימות בעולם עשויות לשמש בידי האמן, המחלץ אותן משגרת התנועות ופודה אותן משגרת השפה, בבקשו ליצור מהן רקמה חדשה. מההמוניות שבתנועות ועד האציליות שבהן, מההומיומיות שבמילים ועד הנשכחות שבהן: כולן נחבצות מהחלב הגולמי של הקיום בטרם ייעשו, ביד האמן, לִחְמָא. ועוד חשוב להדגיש: הסינון אינו בהכרח מודע, אך גם אינו בהכרח לא מודע. הקדמונים דיברו על מוזה, הרומנטיקנים דיברו על השראה: הסינון הוא המוזה והוא ההשראה. ואולי נכון יותר לומר: המוזה וההשראה אינן אלא התהליך המנטלי המאפשר לסופר (מאלץ אותו?) להפעיל את מנגנון הסינון השוכן בקרבו.

*

ממרומי הבגרות אני שב וחושב עכשיו על הדרך שעברתי מאז אותם ימי ילדות אפופי חרדה, ומבין שבעצם מעולם לא התרחקתי מאמי. גם אני, כמוה, עוסק בציד מרגלים. אלא שהמרגלים שאני לוכד אינם מרגלים בשר-ודם: אלה מרגלים עשויים מאותיות ומצלילים, המעבירים שדרים מלב מערכת הביטחון של השפה, מלב המקום שבו הלשון מוגנת ושגורה מדי, משוכנעת מדי בצדקתה. אך במקום לבקש לנטרל את המרגלים הללו, כאמי בשעתה, אני מגייס אותם לשירותי: אני מלקט אותם אחד לאחד, מבקש להחדיר לשדריהם מסרים חתרניים, ומספק להם תיבת תהודה.

לעיתים יש בזה סכנה: המילים עלולות להתברר כסוכנות כפולות, ולכוון את עוצמתן הרדיואקטיבית לא רק אל המטרה הרצויה, אלא גם נגד המפעיל שלהן עצמן – כמוהן כמילה "יתום" אי אז בילדותי הרחוקה. מבשרי חזיתי אז איך מילה אחת, מכוונת היטב, יכולה לפוצץ מערכת שלמה. אך ככלל, המרגלים שאני מגייס פועלים בצד שלי, ומעבירים את שדריהם נאמנה.

אלה סייעי הטובים ביותר במאבק נגד החרדה.